

Vključevanje gozdne pedagogike v vzgojno-izobraževalno delo javnih vrtcev

Prejeto 09.03.2019 / Sprejeto 15.07.2019

Znanstveni članek

UDK 373.24.013:630*0

KLJUČNE BESEDE: gozd, gozdni vrtec, gozdna pedagogika, koncept, predšolski otrok

POVZETEK – Pedagoški koncept, na katerem temeljita igra in učenje v gozdu, poznamo pod pojmom gozdna pedagogika. Gozdna pedagogika postavlja v ospredje učenje preko igre in neposredno pridobivanje izkušenj iz aktivnosti v naravi, natančneje v gozdu. Slednji tako postane osrednji vzgojno-izobraževalni prostor v naravi, v katerem otroci in vzgojitelji redno tedensko preživljajo čas. Vzgoja, zasnovana na pogostem bivanju otrok in vzgojiteljev v gozdu, pomembno vpliva na doseganje vzgojno-izobraževalnih ciljev ter na zdrav, celostni razvoj predšolskih otrok. Organizirana oblika predšolske vzgoje in izobraževanja, ki se v rednih časovnih intervalih izvaja v gozdu, pa je gozdni vrtec. Avtorici v članku najprej na podlagi izbrane znanstvene in strokovne literature opredelita izhodišča nastanka in razumevanja koncepta gozdne pedagogike, nato pa predstavita njen vpliv na razvoj predšolskega otroka ter jo umestita v vzgojno-izobraževalno delo vrtcev. Na koncu predstavita še primere uveljavljanja koncepta in različno ustrezno strokovno literaturo, ki je vzgojiteljem lahko v pomoč pri različnih aktivnostih v okviru dela po konceptu gozdne pedagogike.

Received 09.03.2019 / Accepted 15.07.2019

Scientific paper

UDC 373.24.013:630*0

KEYWORDS: forest, forest preschool, forest pedagogics, concept, preschool child

ABSTRACT – The pedagogical concept, on which play and learning in the forest is based, is known as forest pedagogics. Forest pedagogics focuses on learning through play and directly acquiring experiences from activities in nature, more precisely in the forest. The latter becomes a central educational space in nature, where children and preschool teachers spend time on a weekly basis. Education based on the frequent presence of children and preschool teachers in the forest has a significant impact on the achievement of educational goals and on the healthy, integrated development of preschool children. An organized form of preschool education, which is carried out in the forest at regular intervals, is called a forest preschool. In the article, on the basis of selected scientific and professional literature, the authors first determine the starting points for the creation and understanding of the concept of forest pedagogics and then present its influence on the development of a preschool child and further incorporate it into the educational work of preschools. In the end, they present examples of the implementation of the concept and various relevant professional literature that can help preschool teachers with carrying out various activities according to the concept of forest pedagogics.

1 Uvod

Otroci v predšolskem obdobju kažejo veliko zanimanje za stvari z naravoslovnega področja. V kurikulumu za predšolsko vzgojo je treba zagotoviti več vsebin in dejavnosti za razvoj otrokovih naravoslovnih kompetenc (Užarevič et al., 2018, str. 91). V vrtcu, ki deluje na podlagi gozdne pedagogike, se predpostavlja redno tedensko ali celo dnevno obiskovanje bližnjega gozda in drugih naravnih okolij. Vzgojitelji pri tem uporabljajo različne metode dela, s pomočjo katerih gradijo znanje predvsem na idejah otrok in njihovih doživetjih. Biti "gozdni" pomeni odmik od današnje standardizirane

vzgoje in izobraževanja predšolskih otrok v prostorih vrtca ter upoštevanje naravnih značilnosti in potreb odrasčanja otrok: gibanje, iskanje izzivov, ki so potrebni za razvoj nevrološkega sistema, svoboda, prosta igra, gradnja socialnih odnosov. "Gozdni" vzgojitelji iščejo pot nazaj k naravi, k večji svobodi gibanja in razmišljanja (Mreža gozdnih vrtcev in šol, b. l.). Takšno delovanje v vrtcu omogoča in podpira tudi nacionalni dokument Kurikulum za vrtce. V njem (Kurikulum za vrtce, 1999) je namreč zapisano, da cilji posameznih področij dejavnosti predstavljajo le okvir, znotraj katerega so vsebine in dejavnosti strokovna podlaga za delo vzgojiteljev. Ti jih nato povezujejo, dograjujejo in dopolnjujejo na podlagi lastne avtonomije in strokovnosti, pri tem pa jim je v pomoč ustrezna strokovna literatura.

Redno izvajanje dejavnosti v gozdu pozitivno vpliva na celostno zdravje in razvoj otrok, prav tako s takšnim vzgojno-izobraževalnim procesom otroku privzgjajamo zdrav način življenja. Otroci so namreč v gozdu sproščeni, veliko opazujejo, raziskujejo, odkrivajo, se (prosto) gibljejo, doživljajo, ustvarjajo, se družijo in sodelujejo z ostalimi otroki, pa tudi vzgojitelji. V gozdu lahko vzgojitelji uresničijo in med seboj prepletejo vsa področja dejavnosti iz Kurikula za vrtce (gibanje, jezik, umetnost, družba, narava, matematika), pri delu pa jim je v pomoč vedno več strokovne literature na temo gozdne pedagogike.

Namen članka je s pregledom relevantne literature ter sintezo spoznanj prikazati vlogo in pomen gozdne pedagogike ter jo umestiti v vzgojno-izobraževalno delo v javnih vrtcih.

Članek je teoretična razprava o gozdni pedagogiki kot sodobnem konceptu vzgoje in izobraževanja predšolskih otrok v javnih vrtcih. Pri tem smo želeli:

- opredeliti vlogo gozdne pedagogike za potrebne sodobnega vzgojno-izobraževalnega procesa,
- ugotoviti vpliv gozdne pedagogike na razvoj predšolskega otroka,
- osvetliti primere ustrezne strokovne literature s področja gozdne pedagogike.

2 Gozdna pedagogika in gozdni vrtec

Osnovna spoznanja o gozdni pedagogiki v Sloveniji najpogosteje črpamo iz literature in praktičnih spoznanj iz sosednje Avstrije, pa tudi Nemčije in Švice, kjer je ta pristop v vzgojno-izobraževalnem delu že precej dobro razvit. Tamkajšnji raziskovalci (Botka in Moser, 2003; Pröll, 2003; Pühringer, 2003 ...) poudarjajo, da je vrednost gozdne pedagogike v učenju z neposredno in posredno zaznavo, pri čemer gre v osnovi za poučevanje ljudi o gozdu z negospodarskega vidika. Gozdna pedagogika namreč največ prispeva k izboljšanju človeškega odnosa do gozda. V tem primeru poteka proces okoljske vzgoje, pri kateri se z neposrednimi doživetji, lastno aktivnostjo in skrbjo za gozd, ki se ga doživlja kot življenjski prostor, pomembno prispeva k vzgoji in izobraževanju na tem področju. J. Lepičnik Vodopivec (2006) se že leta aktivno ukvarja z raziskovanjem pomena okoljske vzgoje in vzgoje za trajnostni razvoj na področju pedagogike ter nasploh vzgoje in izobraževanja v Sloveniji. Pri tem jo zanima predvsem njen pomen

in vpliv na predšolskega otroka ter seveda vloga odraslega (vzgojitelja). V monografiji *Okoljska vzgoja v vrtcu*, ki jo je izdala leta 2006, je sistematično predstavila razvojne teorije z vidika okoljske vzgoje, ki se ukvarjajo z otrokom in raziskujejo vpliv različnih dejavnikov na njegov razvoj, s posebnim poudarkom na otrokovem naravnem in družbenem okolju. V monografiji *Od okoljske vzgoje do vzgoje za trajnostno prihodnost v vrtcu* pa J. Lepičnik Vodopivec (2013) predstavlja razvoj pojmovanja vzgoje za trajnostno prihodnost od njene utemeljitve do umeščenosti v vzgojno-izobraževalni sistem in povezanost z vseživljenjskim učenjem. Vzgoja in izobraževanje za trajnostni razvoj je namreč obsežen, celovit in skladen pedagoški proces, ki vključuje odnos med človekom in naravo ter odnose med ljudmi, ob tem pa vodi do razumevanja vsestranske zveze med naravnim, gospodarskim, družbenim in političnim sistemom ter soodvisnosti ljudi, ki živijo v različnih delih sveta. Pri tem skuša dejavno in tvorno reševati sedanja in prihodnja okoljska in družbena vprašanja človeštva.

Tako lahko vidimo, da ideja nikakor ni nova, poznali so jo skozi celotno zgodovino, le na različne načine so jo poimenovali in pristopali k njenemu uresničevanju v procesu vzgoje in izobraževanja. V zadnjih letih je na osnovi vseh teh dosedanjih spoznanj in nekaterih novih spoznanj in pristopov iz tujine v Sloveniji ponovno začelo naraščati zanimanje za vključitev naravnega okolja, še posebej gozda, v vzgojno-izobraževalni proces vrtcev (pa tudi šol). Poleg že omenjenih raziskovalcev bi želeli izpostaviti še bistvena spoznanja nekaterih drugih. K. Bancalari (2011) je v svoji magistrski nalogi raziskovala gozdno pedagogiko, za katero tudi ona pravi, da je del okoljske vzgoje in kot takšna povezana z vzgojo za trajnostni razvoj. Ocenjuje, da gozdna pedagogika pridobiva na prepoznavnosti in veliki (pedagoški) vrednosti predvsem zato, ker smo se v procesu vzgoje in izobraževanja (ponovno) začeli zavedati pomena sistematičnega, celostnega in holističnega razmišljanja in delovanja z namenom povezovanja različnih dejavnikov, ki vplivajo na oblikovanje posameznika (otroka). Temu pritrujeta tudi Finca H. Vartiainen in J. Enkenberg (2011), ki sta leta 2011 na konferenci predstavila ključna spoznanja, do katerih so raziskovalci prišli v okviru projekta *Case Forest – pedagogy towards sustainable development*. Ta je potekal v 8 različnih državah Evropske unije in je posegal na področje vzgoje in izobraževanja ter tako vključeval pedagoške delavce, ki so dnevno v stiku z otroki in mladino. Zanimalo jih je predvsem to, kako udeleženci iz posamezne države doživljajo model gozdne pedagogike in kako ocenjujejo njegovo uporabnost iz perspektive svoje vzgojno-izobraževalne kulture. Kot so ugotovili, je veliko število vključenih pedagoških delavcev model ocenilo kot enega izmed učinkovitih načinov za spremembe trenutnega dela na področju vzgoje in izobraževanja. Poudarili so, da bi s tem lahko premostili številne omejitve sedanjega šolskega sistema ter spodbudili otroke in mlade, da pokažejo in v polnosti razvijejo svoje potenciale.

Gozdna pedagogika je pedagoški koncept z metodo okoljskega vzgajanja in izobraževanja, ki ponuja spoznavanje gozda oziroma narave kot ekosistema. Pri tem pa bistveno posega tudi na področje vzgoje in celostnega razvoja otrok. Z gozdno pedagogiko namreč otrokom (in odraslim) omogočamo varno in sproščeno raziskovanje narave, prepoznavanje lastnih občutkov in potreb ter pravilno odzivanje nanje (Kaj je gozdna pedagogika?, b. l.). N. Győrek et al. (2014, str. 35) poudarjajo, da gozdna pedagogika v Sloveniji že nekaj desetletij promovira naravoslovje, gozd in gozdarstvo. V današnjem času pa se vse bolj prepleta s pedagogiko v gozdu in izobraževanji na prostem, saj je nemogoče podajati znanje, izkušnje o gozdu in v gozdu, če nimaš potreb-

nega pedagoškega in didaktičnega znanja. Zato se v sklopu izobraževanja na prostem gozd največkrat uporablja kot učilnica na prostem, pa tudi kot vir znanja in učnih pripomočkov za vse predmete. Po mnenju N. Györek (2013, v Pori in Klopčič Hološević, 2016, str. 54) so se v Sloveniji v zadnjih letih (t. i. Rousseaujevskemu klicu "nazaj k naravi") odzvali gozdarji skupaj z učitelji, vzgojitelji in pedagogi ter začeli ustvarjati "slovensko gozdno pedagogiko", ki temelji na pedagoškem konceptu odprtega učnega okolja. N. Györek et al. (2014) pa izpostavljajo, da se je s sodelovanjem Razvojnega centra Srca Slovenije, Inštituta za gozdno pedagogiko, Zavoda RS za šolstvo, Zavoda za gozdove Slovenije, Gozdarskega inštituta Slovenije, šol, vrtcev, občin in posameznikov ustvarila Mreža gozdnih vrtcev in šol Slovenije. Na njihovi spletni strani aktivno sodelujejo vrtci in šole z lastnimi idejami, prenosijo dobrih praks in razvojnimi usmeritvami. Pri tem poudarjajo, da z gozdno pedagogiko ne ponujajo nič drugega kot pozitivno doživljanje narave in pozitivno doživljanje samih sebe. V gozdu se namreč krepi samozavest, samozaupanje in radovednost vsakega posameznika, s tem pa se spodbuja ustvarjalnost.

Gozd je odličen prostor za uresničevanje doživljajske pedagogike in okoljske vzgoje. Daje nam nešteto priložnosti za celostno učenje in razvoj v naravi. Prav zato je najbolj uporaben in smiseln za izpeljavo projektnega dela. Tak pristop namreč predpostavlja aktivno vlogo vseh udeležencev, torej tudi otroka. Vsi dajejo pobude, vsak seveda glede na svoje sposobnosti, zmožnosti in znanje, ki ga ima, pa tudi glede na svojo vlogo. Vzgojitelj kot odrasla oseba, strokovnjak in zaposlen v vrtcu je kljub vsemu primarno odgovoren za vzgojno-izobraževalni proces v celoti, ni pa edini. Namreč, vsi, tudi otroci, skrbijo za izbor, načrtovanje in izvedbo dejavnosti, hkrati na koncu evalvirajo ter na podlagi tega načrtujejo naprej.

Otrok v gozdu nabira nove izkušnje, jih ureja, nadgrajuje, povezuje, širi zanimanje in poustvarja pozitiven odnos do bivanja v naravi in varovanja njene raznolikosti. Pri igranju in raziskovanju gozda naj bodo otroci zato čim bolj svobodni, uporabljajo naj svoje ideje in se učijo na lastnih izkušnjah ter tako krepijo svojo ustvarjalnost in samozavest. Slovenski gozdni vrtec, kot pojasnjuje N. Györek (2012), načrtuje uporabo bližnjega gozda oziroma naravnega okolja, ki ga izberemo, na podlagi meril, kot so dostopnost, varnost, sposobnost otrok in njihove osebne lastnosti; redni obiski gozda tedensko ali na štirinajst dni za vrtce; gozdni dnevi naj ne nosijo s sabo ustaljene rutine; v gozdu se vsi počutijo dobro, tudi pedagoško osebje; otroci se gozdnih dni veselijo, morebitne aktivnosti jih zanimajo in so pripravljeni sodelovati. "V gozdni šoli ali vrtcu otroci skupaj z vzgojitelji in učitelji redno obiskujejo bližnji gozd in naravna okolja. Naše priporočilo je vsaj enkrat mesečno v šolah in tedensko v vrtcih, pri čemer se upošteva zmožnosti otrok in njihove individualne lastnosti. Pedagoški delavci uporabljajo in razvijajo različne metode dela, s pomočjo katerih gradijo znanje predvsem na idejah otrok in njihovih doživetjih." (Mreža gozdnih vrtcev in šol, b. l.) F. Danks (2007) ob tem izpostavlja, da bodo prihodnje generacije odraslih sprejele in razumele svet narave samo, če ga bodo lahko že zdaj kot otroci raziskovali, v njem uživali in spoznali, da smo od njega odvisni. Zato moramo otrokom omogočiti, da se znova povežejo z naravo. Svet narave majhne otroke neustavljivo privlači, nenasitno so radovedni in sposobni so se čuditi že najmanjšim podrobnostim.

3 Pogosto preživljanje časa v gozdu in vpliv na otrokov razvoj

Skozi celotno razvojno obdobje otroci potrebujejo prostor, kjer se lahko spontano gibljejo, lovijo, nabirajo rože, gradijo hiše, iščejo zaklade pod kamni ipd. Gozd je tak prostor, saj jim omogoča samostojno raziskovanje, spontane odzive in prsto igro. Vloga odraslih pa je, da otrokom to omogočijo. S tem, ko jim omogočijo preživljanje časa v naravi, vplivajo na njihovo empatijo do narave in povezanost z naravo tudi kasneje, ko odrastejo. Tak otrok se bo razvil v srečnega, zdravega in zadovoljnega človeka, ki bo spoštoval sebe, druge in okolje, v katerem živi. N. Györek et al. (2014, str. 28) poudarjajo, da je dovolj, da gremo v gozd in tam z otroki enostavno smo. Pedagoški delavec, ki ima razvito čutenje (intuicijo), kdaj se je dobro umakniti in otrokom prepustiti potek igre, raziskovanje gozda, tiho razmišljanje, načrtovanje dela, bo za otroke naredil več kot tisti, ki jih bo nenehno vodil in usmerjal. Z umikom bo pri otrocih spodbujal samoiniciativnost, samostojnost ter samozavest in samozaupanje. Tišina je lahko blagodejna in naši možgani jo potrebujejo, da lahko razmišljajo, predelujejo in shranjujejo informacije. Tudi v tišini poteka proces učenja, jo pa težko dosežemo v prenapolnjenih igralnicah. Prevečkrat se dogaja, da otroci pričakujejo stalna navodila in usmerjanje in če tega ne dobijo, enostavno ne naredijo nič. To pa ni dobra popotnica za življenje. S. Blackwell (2015, str. 7) ob tem izpostavlja, da je že J. A. Komensky poudarjal pomembnost holističnega učenja pri dosežkih otrok in da je to koncept, ki ustvarja osnovo za programe gozdnih šol. V svojem delu je Komensky verjel v razvoj pozitivnega odnosa otrok – učitelj, kjer otrok postane samozavesten opazovalec narave in spoštuje zakone narave, kar je osnova za uspešno učenje. S tem je pričakoval otrokovo spontanost in upošteval njegovo dostojanstvo. Poudarjal je, da naj bi se otroci učili v naravi in predvsem skozi senzorno spodbudo in slike, ne pa po navodilih. N. Györek et al. (2014, str. 37) pravijo, da je gozdna pedagogika tudi vzgoja proti potrošništvu. V gozdu otroci ne potrebujejo igrač, jim pa je omogočeno druženje v naravi s prijatelji, pri čemer hitro ugotovijo, da je to nekaj boljšega v življenju.

Področja otrokovega razvoja, na katera ima bivanje v naravi bistven vpliv, težko obravnavamo posamezno, saj so medsebojno močno prepletena in soodvisna. Osnova za razvoj in oblikovanje vseh področij je sprejemanje dražljajev ali informacij z gibanjem in s sedmimi čuti: sluhom, vonjem, tipom, okusom, vidom, čutom za lastno telo (proprioceptivni čut) in čutom za ravnotežje (vestibularni čut). Bistvenega pomena za razvoj otroka do sedmega leta starosti je sprejemanje dražljajev iz okolja, njihov prenos do možganov v obliki zaznav in nato ustrezen odziv (Györek et al., 2014, str. 44). Prav tako za razvoj govornih in jezikovnih funkcij ter kasnejšega abstraktnega mišljenja. J. Lepičnik-Vodopivec (2006, str. 144–145) ob tem navaja, da so predšolski kurikuli rezultat različnih teoretskih konceptov o razumevanju otroka, njegovega razvoja in učenja. Sodobni pristopi temeljijo na predpostavki, da je predšolsko obdobje odločilnega pomena za razvoj osebnosti, socialne identitete, razvoj sposobnosti in razumevanja sveta. S pozitivno sliko o sebi bo otrok usposobljen za samostojno pridobivanje znanja. Z razvito radovednostjo za raziskovanje sveta okrog sebe bo bolj pripravljen na življenje in šolanje. Odrasli naj dobro razumejo otroka, njegovo razvojno stopnjo, njegove potrebe in interese, da bodo izbrali ustrezne pedagoške odločitve o spodbujanju otrokovega celostnega razvoja. Po mnenju nekaterih avtorjev (Kellert in Derr, 1998; Wilson, 1989), ki jih navajajo N. Györek et al. (2014, str. 12), je ena najbolj znanih teorij teorija

biofilije. Prvi jo je uporabil Erich Fromm v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Teorija biofilije predstavlja našo biološko podedovano potrebo po povezanosti z naravo. Teorijo je utemeljil biolog E. O. Wilson (1984) in pravi, da smo ljudje v evoluciji pridobili genetsko pozitivno naravnost do naravnega okolja. Na naravo se odzivamo čustveno pozitivno. Ljudje ne potrebujemo narave samo za materialne potrebe, pač pa narava vpliva na nas na čustvenem, duhovnem in kognitivnem področju. S. Blackwell (2015, str. 8) pravi, da Piagetova teorija kognitivne psihologije temelji na raziskovanju narave in s tem dosega pri otrocih kognitivni razvoj in učenje. Piaget je verjel, da če otrok raziskuje naravo, postane arhitekt svojega kognitivnega razvoja. Prepoznal je pomembnost otrokovega raziskovanja, eksperimentiranja in manipuliranja s predmeti, s čimer se uči in raziskuje naravno okolje. Pri konceptu gozdne pedagogike prav tako spodbujajo vse te komponente neomejenega igranja otrok v gozdu in s tem se poudarja otrokovo aktivnost. Po mnenju D. Katalinič (v Krulc, 2016) je gozd prostor, kjer lahko otroku na enem mestu ponudimo čutno zaznavanje in spontano razvijanje oz. krepitev motoričnih sposobnosti. Če bomo odrasli z veseljem odhajali v gozd, nam bodo otroci sledili, nas posnemali in se tako naučili imeti radi naravo. N. Györek et al. (2014, str. 17) pa dodajajo, da se otroci v gozdu dobro počutijo. Veliko je smeha, sreče in dobre volje. Ogromno je gibanja, pridobivanja senzornih izkušenj, boljše so kognitivne sposobnosti. Izboljšane so vse komponente pozornosti. Večja je socialna kohezija, manjša je agresivnost, manj je stresa. Večja je motivacija za učenje, večja je čustvena odzivnost in stabilnost. Spodbuja se ustvarjalnost. N. Györek (2013) navaja psihologa Gibsona (1979), ki je že leta 1979 vpeljal koncept zaznavanja okolja ("affordances"), kjer je gozd za otroke dobesedno "obljubljena dežela". Razvoj socialnih kompetenc je v gozdnih vrtcih omogočen v največji mogoči meri. V gozdu ni igrač in otroci se preprosto morajo med sabo pogovarjati, dogovarjati, sodelovati in s takšno igro razvijajo jezikovne veščine in prijateljstvo. Otroci hitro pokažejo veselje pri igri v gozdu, saj vedo, da še vedno nekaj sledi, nekaj bodo še lahko naredili naslednjo minuto, uro ali pa naslednji teden, ko bodo spet prišli.

S. Blackwell (2015, str. 8) poudarja, da ima tudi Lockova teorija velik vpliv na programe gozdne pedagogike. Prav tako kot Komensky je poudarjal senzorno izkustvo in učenje preko človeške interakcije z okoljem. Locke je pripisoval pomembnost pozitivnemu fizičnemu in socialnemu okolju, kot so svež zrak, igra, rekreacija in naloge, preko katerih se otrok uči in razvija. Ob tem je velikega pomena kakovost, ki je tudi pomembna prvina Kurikuluma za vrtce (2004), saj kot uradni in nacionalni dokument omogoča kakovostno predšolsko vzgojo. Temelji na sodobnih teoretskih pogledih na zgodnje otroštvo in učenje majhnih otrok. V njegovih temeljnih načelih in ciljih se prepoznava izhodišče, da otrok dojema in razume svet celostno in se uči preko lastne aktivnosti v okolju, v katerem živi, ter da v interakciji z vrstniki in odraslimi hkrati razvija lastno individualnost in družbenost.

Posamezna področja otrokovega razvoja, na katere vpliva narava, so kognitivno, motorično, senzorično, čutno-gibalno, psihosocialno, emocionalno, komunikacijsko, spoznavno in osebnostno. H kognitivnemu področju prištevamo opazovanje, pozornost, koncentracijo, zapomnitev, predstave, spomin, mišljenje, učenje, znanje, dožemanje, reševanje problemov. K motoričnemu področju prištevamo razvoj gibalnih sposobnosti. K senzoričnemu področju prištevamo uporabo vseh čutil, sprejemanje, prilagajanje, povezovanje in organizacijo senzornih dražljajev. Sem prištevamo tudi vedenje, ki se pojavi kot odgovor na dražljaje. K čutno-gibalnemu področju prištevamo zaznave in

občutenja ter prenos v gibalno dejanje. K psihosocialnemu področju prištevamo učenje socialnih veščin in spretnosti. K emocionalnemu področju prištevamo motivacijo, pozitivna in negativna čustva, uravnavanje čustev. H komunikacijskemu področju prištevamo razvoj govora, razvoj verbalne in neverbalne komunikacije ter navezovanje stikov z drugimi. K spoznavnemu in osebnostnemu pa prištevamo pozitivno samopodobo, občutek pripadnosti skupini ter samozavest. Gozd je torej učilnica v naravi, v kateri poteka celostni razvoj otroka preko vseh teh področij otrokovega razvoja (Györek et al., 2014, str. 44). Ob tem dodajajo (prav tam, str. 18), da lahko z dejavnostmi na področju širše gozdne pedagogike pozitivno vplivamo na celostno zdravje otrok in otrokom privzgajamo zdrav življenjski slog. Gozdna pedagogika je namenjena vsem otrokom in je tudi za vse primerna ne glede na značaj in temperament, njihove navade, gibalne sposobnosti, predznanje ali ovire pri razvoju. Pomembna je za hojo otroka, saj se morajo otroci vseskozi prilagajati terenu, koreninam, kamnom, vzpetinam, štorom in vejam. Njihove gibalne sposobnosti so stalno na preizkušnji. Tako dejavnosti s področja celovite gozdne pedagogike pomembno vplivajo na zdrav življenjski slog. Kot poudarja M. Muhič (2008), lahko na razvoj nekaterih motoričnih sposobnosti predšolskih otrok vplivamo z načrtovano, organizirano in vodeno hojo. Ugotavlja tudi, da lahko s hojo kot naravno obliko gibanja močno vplivamo na razvoj koordinacije in vzdržljivostne moči, v nekoliko manjši meri pa tudi na razvoj eksplozivne moči in ravnotežja. M. Videmšek in R. Pišot (2007) trdita, da otrok prek čutnih zaznav in gibanja spoznava in odkriva svoje telo, razvija odnos do svojega telesa in okolja, v katerem se giblje. S pomočjo zaznavanja in gibanja pa pridobiva izkušnje tudi na ostalih področjih razvoja (gibalnem, kognitivnem, govornem, emocionalnem in socialnem). Področja v predšolskem obdobju se prepletajo in so v neposredni ali posredni odvisnosti, iz česar sledi, da sprememba na enem področju vpliva na spremembo na drugem. N. Györek et al. (2014, str. 19) pa še dodajajo, da sta gibalna aktivnost in učenje otrok v naravi pri izvajanju pouka ali igre povezana in hodita z roko v roki. Gibanje ima pozitiven vpliv na hitrost delovanja možganov. Možgani so takrat aktivnejši in dovzetnejši za učenje. Otroci, ki se igrajo v naravnem okolju, imajo dosti bolj razvite motorične veščine in so manj bolni, aktivnosti imajo tudi pozitivni vpliv na duševno zdravje in zmanjšajo se vedenjske motnje ter količina stresnih hormonov. F. Danks (2007, str. 12) zato poudarja, da bi moralo biti bivanje in igranje na prostem najpomembnejši del otroštva.

4 Mreža gozdnih vrtcev, projekti, učne poti, priročniki

Uvajanje gozdnega vrtca in šole v Sloveniji intenzivno poteka od leta 2011. Gozdni dvorci in šole je mrežni inovacijski projekt, podprt s strani Zavoda RS za šolstvo. S tem projektom je seznanjenih mnogo slovenskih osnovnih šol in vrtcev, ki so gozd kot učilnico vključili v letne delovne načrte. N. Györek et al. (2014, str. 7) razlagajo, da se v slovenskem prostoru izvaja gozdna pedagogika, ki zajema širok nabor dejavnosti, kot so spodbujanje koncepta gozdnih vrtcev in šol; izvajanje naravoslovnih dni; izvajanje gozdnih delavnic; prenos celotnega kurikula v gozdni prostor; strokovna podpora šolam in vrtcem; promoviranje gozda kot zdravega življenjskega okolja; predstavitve dobrih praks idr. "Od leta 2012 se slovenski vrtci in šole, ki vključujejo v svoj program gozdno

pedagogiko, družijo v Mreži gozdnih vrtcev in šol Slovenije. Gre za odprto mrežo, ki se ji lahko vedno pridružite tudi vi! Edina pogoja sta, da so vam blizu potepanja po naravi v neposredni okolici vaše šole ali vrtca in da radi svoje kreativne ideje in spodbude delite naprej med obstoječe in nove člane. Skupaj smo močnejši ... V Mreži spodbujamo kreativnost, inovativnost, radovednost, sodelovanje in odličnost. Naše poslanstvo je, da pot v gozd, do bližnjega potoka ali travnika postane in ostane del življenja naših otrok in tudi nas samih.” (Mreža gozdnih vrtcev in šol, b. l.).

N. Györek, ki jo navajata E. Pori in A. Klopčič Hološević (2016), pravi, da se je v okviru projektov Povabilo v gozd in Odprto učno okolje ter pod okriljem inovacijskih projektov Zavoda RS za šolstvo začelo v šole in vrtce sistematično uvajati gozdno pedagogiko. Nastala je Mreža gozdnih vrtcev in šol Slovenije, ki omogoča izmenjavo zamisli, primerov dobre prakse ter medsebojno povezovanje in sodelovanje strokovnih delavcev vzgojno-izobraževalnih ustanov in strokovnjakov z drugih področij (gozdarjev, lesarjev ...).

Izhajati je začela različna strokovna in poljudna literatura na to temo. V *Priročniku za učenje in igro v gozdu* (2016) je med drugim zapisano, da je leta 2011 na pobudo Gozdarskega inštituta Slovenije začel nastajati Gozd eksperimentov. Gozd eksperimentov je osnovan kot učna pot za promocijo gozda in znanosti. Z vsakoletnimi izobraževalnimi delavnicami je Gozd eksperimentov v svojo ponudbo vključil tudi številne laboratorije Gozdarskega inštituta Slovenije ter s terensko opremo in merilnimi napravami potoval po vsej Sloveniji in celo v tujino. Gozd eksperimentov je prerasel v inovativno učno okolje, v okviru katerega raziskovalci Gozdarskega inštituta Slovenije v sklopu projektov, ki potekajo na inštitutu, neprestano pripravljajo nove izobraževalne vsebine, ki jih v sodelovanju z Inštitutom za gozdno pedagogiko in Mrežo gozdnih vrtcev in šol Slovenije predstavljajo na seminarjih za pedagoške in strokovne delavce v vrtcih, osnovnih in srednjih šolah. V priročniku (prav tam, str. 12) prav tako piše, da so cilji Gozda eksperimentov naslednji: predstavitev inovativnih vzgojno-izobraževalnih dejavnosti v naravnih okoljih, ki temeljijo na znanstvenih metodah in raziskovalnemu delu Gozdarskega inštituta Slovenije; spodbujati kreativnost in inovativnost v vzgojno-izobraževalnem procesu; pospešiti vključevanje raziskovalnih pristopov in vsebin kot del okoljske vzgoje v kurikulum vrtcev in šol; ozaveščati o pomenu vzgoje in izobraževanja za trajnostni razvoj; spoznati delo in delovno okolje raziskovalcev na Gozdarskem inštitutu Slovenije in predstaviti možnosti za sodelovanje; promocija znanosti o gozdu in navduševanje mladih za znanstveno-raziskovalno delo.

V knjigi *Povabilo v gozd srečnih otrok* (Györek, 2012) je opisan projekt Povabilo v gozd, v njej pa najdemo tudi obsežno evalvacijsko poročilo za pedagoške delavce. Knjiga *Otroci potrebujemo gozd* (2014) je gozdna popotnica, kjer je vzgojiteljem ponujenih mnogo dejavnosti s cilji za učenje v gozdu, ki pokrijejo vsa področja kurikula. Leta 2016 je izšla knjiga *Gremo mi v gozd* (Györek et al., 2016), ki je gozdni priročnik ali planer. Poln je napotkov in idej za raziskovanje in doživljanje gozda. Gozdarski inštitut Slovenije je leta 2016 prav tako izdal knjigo *Priročnik za učenje in igro v gozdu* v okviru projekta Gozd eksperimentov. V knjigi je predstavljen pester nabor različnih dejavnosti in metod za spoznavanje in doživljanje gozda z navodili in smernicami za izvedbo, s tabelo aktivnosti glede na kurikulum za vrtce in učne načrte za osnovne šole. Ob vsej tej omenjeni literaturi je razveseljivo to, da se v zadnjih nekaj letih v Sloveniji vse bolj kažejo pozitivni premiki v smeri uvajanja gozdne pedagogike kot pedagoškega

koncepta v smeri odprtega učnega okolja na področju vzgoje in izobraževanja. Njeno vsebinsko področje predstavlja veliko pridobitev ter dobrodošlo didaktično novost v slovenski pedagoški stroki.

Ob koncu predstavljamo še monografijo *Od okoljske vzgoje do vzgoje za trajnostno prihodnost v vrtcu* (Lepičnik Vodopivec, 2013), kjer so v prilogi prikazani primeri dobrih praks iz posameznih vrtcev ter primeri iger in dejavnosti, povezanih z vzgojo za trajnostno prihodnost za otroke, ki so stari od 1 do 6 let. Pri tem je treba poudariti vlogo in pomen projektnega dela v teoriji in praksi ter vzgojiteljevo vlogo pri pripravi projekta. Posebno pozornost moramo ob tem nameniti tudi ciljem in načelom ter metodam in oblikam vzgoje za trajnostno prihodnost.

5 Zaključek

Da bi čim več pedagoških delavcev spodbudili k spoznavanju in uresničevanju gozdne pedagogike, smo torej poiskali in na koncu članka tudi predstavili ustrezno slovensko strokovno literaturo na to temo. Slovenija je namreč s svojimi naravnimi danostmi primerna za razvoj "slovenske gozdne pedagogike". Gozd predstavlja slovensko kulturno in naravno dediščino. Cilj gozdnega vrtca je predvsem uživanje v naravi, kar otroci tudi hitro sami ugotovijo. Otroci se v gozdu dobro počutijo, se veliko igrajo in to brez kupljenih igrac ali učnih pripomočkov. Gozdni pedagog naj ob tem pokaže iskreno zanimanje za otrokove najdbe, njihova mnenja in ideje. Dejavnosti s področja gozdne pedagogike pa nikakor ne moremo meriti z oceno, saj so to stvari, ki bodo otrokom ostale vse življenje in so hkrati stvari, ki jih učijo polnega življenja v okolju, kjer odrasčajo. In v tem je velika vrednost tega sodobnega pedagoškega koncepta, ki vzgojno-izobraževalni proces obogati in ga naredi življenjskega.

Otrokova vloga je v vrtcu pogosto pasivna, sedeča, v gozdu pa se spremeni v aktivno, v gibanje. V gozdu otroci ne postanejo samo aktivni in soudeleženi raziskovalci gozda, marveč tudi raziskovalci lastnih dejanj in občutkov. Gozd kot nenehno spreminjajoč se prostor otroka vseskozi izziva in ga obenem uči odgovornosti do sebe in drugih. Je odličen vzgojno-učni prostor, ki spodbuja vsestranski razvoj otrok na več področjih, kot so: več gibanja, zdravja in boljše motorične veščine; izboljšanje pozornosti, koncentracije in motivacije; več domišljije, izboljšanje opazovalnih sposobnosti, bolj kreativna igra; več samozavesti, samozaupanja; boljši socialni odnosi; manj stresa. Gozdna pedagogika potrebuje vključevanje aktivnih opazovanj in doživljanja, saj jih le tako lahko povežemo z otrokovim učenjem in razvojem. To pa pomeni, da otrokom dovolimo, da plezajo čez hlude, skačejo v blatne luže, objemajo drevesa, se pogovarjajo s hroščki, glasno smejejo, se najedo borovnic in gozdnih jagod, tekajo, poslušajo ptičje petje, opazujejo barve, lovijo ravnotežje, sodelujejo, se prepirajo, skrivajo, nabirajo plodove, raziskujejo, gradijo, rušijo, merijo, štejejo, prelivajo, ustvarjajo naravne vzorce ... Tak način dela pripelje do trajnega učenja o gozdnem ekosistemu, otrokom utrdi zdravje, omogoča celostni razvoj in aktivno ter uspešno gibanje skozi življenje. Redni obiski gozda niso dobri samo za razvoj otrok, temveč tudi za naravo, kajti otroci, ki redno obiskujejo naravna okolja, ohranijo pozitiven odnos do narave tudi kot odrasli.

Maja Hmelak, PhD, Ksenija Breg

Integration of Forest Pedagogics into the Educational Work of Public Preschools

A kindergarten operating on the basis of forest pedagogics implies regular weekly or even daily visits to a nearby forest and other natural environments. In the process, child care providers use different work methods to build knowledge primarily on the children's ideas and their experiences. Being "forest-based" means a departure from today's standardised child care and education of preschool children on kindergarten premises, as well as taking into account the natural characteristics and the needs of children while growing up, i.e. movement and seeking the challenges needed for the development of the neurological system, freedom, free play and building social relations. "Forest child care providers" seek a path back to nature, to a greater freedom of movement and thinking (Network of Forest Kindertartens and Schools, s. a.). Such work at kindertartens is also enabled and supported by the national Kindertarten Curriculum. Namely, the document (Kindertarten Curriculum, 1999) states that the objectives of specific fields of activity are merely a framework within which the content and activities form a professional foundation for the work of child care providers. The latter then connect, upgrade and complement them on the basis of their own autonomy and expertise; suitable professional literature is also available to them as assistance.

*In Slovenia, the fundamental findings about forest pedagogics are most often drawn from literature and the practical findings from the neighbouring Austria, as well as from Germany and Switzerland, where this approach to child care and educational work is already quite well developed. The researchers in those countries (Botka and Moser, 2003; Pröll, 2003; Pühringer, 2003 ...) stress that the value of forest pedagogics lies in learning through direct and indirect cognition, which is basically teaching people about the forest and its non-economic aspect. Namely, people's attitude towards forests is where forest pedagogics makes the greatest contribution. The process of environmental child care is underway – with first-hand experiences, the children's own activity and care for the forest as a living space, it makes a significant contribution to child care and education in this field. For a number of years now, J. Lepičnik Vodopivec (2006) has been actively researching the significance of environmental child care and/or child care for sustainable development in the field of pedagogics, and child care and education in Slovenia in general. She is mostly interested in its significance and impact on a preschool child and, of course, in the role of the adult (child care provider). In the monography *Environmental Child Care at Kindertartens*, published as early as 2006, she gives a systematic presentation of developmental theories from the aspect of environmental child care that deal with the child and research the impact various factors have on the child's development, with particular emphasis on the child's natural and social environment.*

A forest is an excellent space for implementing experience-based pedagogics and environmental child care. It gives us countless opportunities for comprehensive learning and development in nature. For that very reason, its implementation as part of project work is the most applicable and makes the most sense. Namely, such an ap-

proach implies an active role of all participants, including the child. Everybody shows initiative, depending on their respective abilities, capabilities and knowledge, as well as on their role. In spite of all this, as an adult, a professional and a kindergarten employee, the child care provider bears the primary responsibility for the child care and educational process as a whole, but is not the only one. Namely, everyone, including the children, takes care of the selection, planning and implementation of activities, and at the same time, ultimately evaluates them and makes further plans based on that.

In the forest, the children accumulate new experiences and organise, upgrade and connect them, expand their interests, and create a positive relationship towards being in nature and safeguarding its diversity. For that reason, the children should be as free as possible while playing and exploring the forest; they should use their own ideas, learn from their own experiences, and strengthen their creativity and self-confidence.

The specific fields of the child's development that are influenced by nature are the cognitive, motor, sensory, sensory-locomotory, psychosocial, emotional, communication and cognitive fields, as well as the field of personality. The cognitive field encompasses observation, attention, concentration, memory, imagination, memories, thinking, learning, knowledge, perception and problem-solving. The development of mobility is included in the field of motor skills. The sensory field encompasses the use of all the senses and receiving, adapting, connecting and organising sensory stimuli. This also includes actions that emerge in response to stimuli. The sensory-locomotory field includes cognitions and sensations and the transition to motional action. The psychosocial field includes the learning of social skills. The emotional field includes motivation, positive and negative emotions, and adapting one's emotions. The communication field includes the development of speech, the development of verbal and non-verbal communication, and the establishment of contacts with others. The cognitive field and the field of personality includes a positive self-image, a sense of belonging to a group, and self-confidence. Therefore, a forest is a classroom in nature where, through all these fields of the child's development, a comprehensive development of the child takes place. N. Györek et al. (2014, p. 18) say that, through activities in the field of broader forest pedagogics, we can make a positive impact on the overall health of children and impart a healthy lifestyle to them. Forest pedagogics is intended and suitable for all children irrespective of their character or temperament, their habits, mobility, previous knowledge or development impairments. It has a significant impact on the children's gait as the children must constantly adapt to the terrain, roots, stones, slopes, stumps and branches. Their mobility is constantly tested. That way, activities in the field of comprehensive forest pedagogics contribute to a healthy lifestyle.

The child's role in the kindergarten is often passive, sedentary, while in the forest, it transforms into an active role, into motion. In the forest, the children do not only become active and participating explorers of the forest, but also explorers of their own actions and feelings. As a constantly changing space, the forest constantly challenges the children and teaches them responsibility to themselves and others. It is an excellent space for child care and learning that encourages a versatile development of children in several fields, for instance, more movement; better health and motor skills; improved attention, concentration and motivation; greater imagination; improvement of observation abilities; more creative play; greater self-confidence and self-assurance; better social relations and less stress. Forest pedagogics requires the inclusion of ac-

tive observations and experiences as that is the only way we can connect them with a child's learning and development. This means that we allow children to climb trees, jump into puddles of mud, hug trees, speak with bugs, laugh out loud, indulge in eating blueberries and forest strawberries, run, listen to birds singing, observe colours, keep their balance, collaborate, argue, hide, gather fruits, explore, build, demolish, measure, count, transfer liquids, create natural samples, etc. This work method leads to permanent learning about the forest ecosystem, strengthens the children's health, enables comprehensive development, and active and successful movement throughout their lives. Regular visits to a forest are good for the children's development, because children who regularly visit natural environments maintain a positive attitude towards nature, as do adults.

To encourage as many pedagogues as possible to familiarise themselves with and implement forest pedagogics, we looked for suitable Slovenian literature on the topic and presented it at the end of the paper. Due to its natural resources, Slovenia is suitable for the development of "Slovenian forest pedagogics". The Handbook for Learning and Play in a Forest (2016) states, among other things, that, at the initiative of the Slovenian Forestry Institute, the Forest of Experiments came to life in 2011 as a learning path for promoting forests and science. The Forest of Experiments has evolved into an innovative learning environment within which researchers of the Slovenian Forestry Institute constantly prepare new educational content as part of projects at the Institute and present them at seminars for pedagogical and professional staff at kindergartens and at primary and secondary schools, in collaboration with the Institute of Forest Pedagogics and the Network of Forest Kindergartens and Schools. The book *Invitation to a Forest of Happy Children* (Györek, 2012) contains a description of the project *Invitation to the Forest*; in it, we also find a comprehensive evaluation report for pedagogues. The book *We, the Children, Need the Forest* (2014) is a forest traveller's book that offers child care providers many activities aimed at learning in a forest that cover all the fields of the curriculum. In 2016, the book *We Are Going to the Forest* (Györek et. al., 2016) came out as a forest handbook and a planner. It is full of tips and ideas for exploring and experiencing a forest. In 2016, the Slovenian Forestry Institute published the book *Handbook for Learning and Playing in the Forest* as part of the project "Forest of Experiments". The book contains a presentation of a wide selection of various activities and methods aimed at getting to know and experiencing forests, accompanied by implementation instructions and guidelines, and a table of activities based on the curriculum for kindergartens and lesson plans for primary schools. All the mentioned literature shows that, over the past few years, there has been an increasingly noticeable progress in Slovenia towards introducing forest pedagogics as a pedagogical concept of an open learning environment into the field of child care and education. Its content is a great benefit and a welcome didactical novelty for the Slovenian pedagogical profession. Ultimately, we also present the monography *From Environmental Child Care to Child Care for a Sustainable Future at a Kindergarten* (Lepičnik Vodopivec, 2013); in the appendix it presents examples of good practice from individual kindergartens and examples of games and activities associated with child care for a sustainable future for children between the ages of 1 and 6. The role and significance of project work in theory and practice, as well as the child care provider's role in project preparation, must be

stressed here. Special attention must be devoted to the objectives and principles, as well as to the methods and forms of child care for a sustainable future.

Activities in the field of forest pedagogics should not be measured with marks, as they involve things that will stay with the children throughout their lives, and things that teach them the fullness of life in the environment in which they are growing up. And therein lies the great value of this modern pedagogical concept, which enriches the child care and educational process and makes it lifelong.

LITERATURA

1. Vartiainen H., Enkenberg, J. (2011). Enlargement of Educational Innovation: An Instructional Model of the Case Forest Pedagogy. V: H. Ruokamo, M. Eriksson, L. Pekkala in H. Vuojärvi (Ed.). Social Media in the Middle of Nowhere – NBE 2011 Conference (str. 76–86). Finland: University of Lapland, Faculty of Education.
2. Bancalari, K. (2011). Systemische Methoden in der Waldpädagogik-Ausbildung (magistrsko delo). Graz: UNI Graz.
3. Blackwell, S. (2015). Impacts of Long Forest School Programmes on Children's Resilience, Confidence and Wellbeing. Pridobljeno dne 15.10.2017 s svetovnega spleta: <https://getchildrenoutdoors.files.wordpress.com/2015/06/impacts-of-long-term-forest-schools-programmes-on-childrens-resilience-confidence-and-wellbeing.pdf>.
4. Botka A., Moser, E. (2003). Waldpädagogik in Österreich. Gmunden: Verein der Waldpädagogin Österreichs.
5. Danks, F. (2007). Igrišča narave: igre, ročne spretnosti in dejavnosti, ki bodo otroke zvrabile ven. Ljubljana: Didakta.
6. Györek, N. (2012). Povabilo v gozd srečnih otrok: (evalvacijsko poročilo s priporočili za pedagoške delavce). Kamnik: samozaložba.
7. Györek, N. (2013). Gozdna pedagogika v Sloveniji – priložnost za povezovanja in nova znanja. Gozdarski vestnik, 71, št. 4, str. 225–234.
8. Györek, N., Drganc, L., Šarec, S., Grilc, M. (2016). Gremo mi v gozd. Kamnik: Inštitut za gozdno pedagogiko.
9. Györek, N., Hojs, R., Lampret, M., Semprimožnik, R., Urbanija, B. (2014). Otroci potrebujemo gozd: Gozdna popotnica. Kamnik: Vrtec Antona Medveda, Inštitut za gozdno pedagogiko.
10. Kaj je gozdna pedagogika? (b. l.). Pridobljeno dne 06.11.2017 s svetovnega spleta: <http://gozdna-pedagogika.si>.
11. Krulc, D. (2016). Zakaj otroku ponuditi gozd. Didakta, 25, št. 189, str. 4–6.
12. Kurikulum za vrtece (1999). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
13. Lepičnik Vodopivec, J. (2006). Okoljska vzgoja v vrtcu. Ljubljana: AWTS.
14. Lepičnik Vodopivec, J. (2013). Od okoljske vzgoje do vzgoje za trajnostno prihodnost v vrtcu. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales.
15. Mreža gozdnih vrtcev in šol (b. l.). Pridobljeno dne 06.11.2017 s svetovnega spleta: http://gozdna-pedagogika.si/?page_id=2023.
16. Muhič, M. (2008). Vpliv hoje na razvoj nekaterih motoričnih sposobnosti predšolskih otrok. V: R. Pišot (ur.). Otrok v gibanju. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
17. Otroci potrebujemo gozd: (gozdna popotnica) (2014). Kamnik: Vrtec Antona Medveda, Inštitut za gozdno pedagogiko.
18. Pori, E., Klopčič Hološević, A. (2016). Uvajanje in udejanjanje inovativnega pedagoškega pristopa – koncepta odprtega vzgojno-učnega okolja kot izziv sodobnega časa. Vodenje v vzgoji in izobraževanju, 14, št. 3, str. 53–68.

19. Priročnik za učenje in igro v gozdu (2016). Ljubljana: Gozdarski inštitut Slovenije, Založba Silva Slovenica.
20. Pröll, J. (2003). Erlebnis Wald. V: A. Botka in E. Moser (ur.). Waldpädagogik in Österreich (str. 3). Gmunden: Verein der Waldpädagogogen Österreichs.
21. Pühringer, J. (2003). Im waldboden wühlen und dabei lernen. V: A. Botka in E. Moser (ur.). Waldpädagogik in Österreich (str. 45). Gmunden: Verein der Waldpädagogogen Österreichs.
22. Užarević, Z., Mlinarević, V., Bjelobrk, Z. (2018). Izvajanje naravoslovnih vsebin pri otrocih
23. predšolske starosti. (Introduction of natural science content to preschool children). Pedagoška obzorja, 33, št. 2, str. 91.
24. Videmšek, M., Pišot, R. (2007). Šport za najmlajše. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport, Inštitut za šport.

Dr. Maja Hmelak (1982), izredna profesorica za pedagogiko na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru.

*Naslov: Ul. 9. maja 6, 2204 Miklavž na Dravskem polju, Slovenija; Telefon: (+386) 031 222 811
E-mail: maja.hmelak@um.si*

Ksenija Breg (1976), diplomirana vzgojiteljica predšolskih otrok v vrtcu OŠ Rudolfa Maistra Šentilj.

*Naslov: Selnica ob Muri 153, 2215 Ceršak, Slovenija; Telefon: (+386) 041 736 939
E-mail: ksenija.breg@gmail.com*